

Jevrem BRKOVIĆ*

NJEGOŠ KAO KNJIŽEVNA TEMA I INSPIRACIJA**

Apstrakt: Ovo je zakašnjela odbrana velikog pjesnika — od samog sebe i svih onih zlonamjernih čitača, a njih ima dosta — već punih 150 dramatičnih crnogorskih godina. I surovih, naravno. Trebalo je to, i to davno, drugi da urade. Kao i toliko drugih poslova oko Njegoša — ili *velikog crnogorskog incidenta* — *zvanog Njegoš!* Tim drugim, i mnogo prvim i drugim, mnogo je više odgovaralo pjesnikovo versifikaciono nesnalaženje, možda i poistovjećenje u govoru i mišljenju. Dobrodošli su mnogima svi oni četvorosložni pridjevi i dvosložne i trosložne imenice kao bogomdane zamjene za sve ono što je veliki pjesnik mislio i što je htio da kaže, ali nije mogao. Zašto ne reći pravu riječ — nije znao kako uritmovati i versifikaciono ujednačiti trosložne i četvorosložne atribucije s punim crnogorskim značenjem. Poslužio se srpskom leksičkom spoljašnošću da bi iskazao crnogorsku suštinu!

Ključne riječi: *Njegoš, Gorski vijenac, tema, inspiracija, krivotvorenja, raznorodnost čitanja, istorija, umjetnost, tumačenje*

Prilog za besjedu

GOSPODARE MOJ I MUČENIČE

U temeljima si doma ovog i svakog,
Cio u duši vasseljene čitke,
U sazvježđu tame neba vukodlakog,
U jeziku groma jezik munje britke.

Poručivao zdrav i grudobolan:
Onom teško ko o vama briži! Potom si
Molio Svevišnjeg da vražji pukne kolan,
Zaklinjo Crnogorce na majčinoj sisi!

---

* Jevrem Brković, vanredni član CANU

** Besjeda održana 3. aprila 2017.

Moran, oklevetan mučki od svih redom —
Od Pitera do Vijene i Raguze.
Sudbinom, sabljom i fizičeskim izgledom
Izazivao vezire a na Cetinju muze.

Koren što u Biljardi činiš pjesmice:
Hodiš između oružja, knjiga, svijeća.
Vlaga u kostima, zmije nesanice
Tjeraju te nekud, makar do Triješća!

Zlobnici i vitezi tvoji nikad poslušni
Gledaju ožiljak iznad tvoga oka:
U razlozima — i zli su i tanušni:
Od čijeg noža, koja je Crnogorka!

Noćas ta rana u dome mome krvari —
Na dragom portretu nikako da sraste.
Što je s ranama po srcu, razlozi prestari,
Onim jednounnim od tvoje pastve!

Koliko si mučen i po vladičanski,
Po gospodarski svakoruko opadan:
Glavosjeci tvoji i Sinod karlovački,
Snove ti uhodili, posvunoć, povazdan!

Skamenjeni starci i staračka djeca
Motrili svud te i svi na svakom kroku
Kao svoj od svojih plašiš se i lecaš —
Za dan mira narandžastog slaziš u Boku.

U srijetanju, ispraćaju čestom,
Bilo je i želja da se ne vratiš živ:
Iako kamen i na kamenu presto —
Sio bi na njega i brat ti podmitljiv!

Nikako da na mir sviknu ni tvoje kosti —
Otimamo se, evo, ko si i čiji si!
Gospodare moj i mučeniče, oprosti,
Upokojen davno, al' mrtav nijesi!

1986.

I NJEGOŠ JE DANAS I KNJIŽEVNA TEMA I PJESNIČKA INSPIRACIJA!

Među svim grandioznim figurama južnoslovenskih istorija i kultura potomstvu je bio najveća tačka fascinacije. Ali i ogledalo koje je u svim vremenima davalo najprecizniju sliku.

Inspirativnost Petra Petrovića Njegoša traje već više od vijek i po. Gotovo da nema pisca relevantnog dara u bilo kojoj južnoslovenskoj naciji a da ne postoji njegov imaginarni razgovor sa Njegošem ili stav koji je direktno nasložen ili izazvan Njegošem.

Nema političke i ideološke grupacije u dvadesetom vijeku u Crnoj Gori koja se nije legitimisala Njegošem. Citirali su ga i partizani i četnici, i rodoljubi i kvislinzi, i lijevi i desni, i tradicionalisti i modernisti... To, prije svega, govori o veličini njegovog djela, njegovog Znaka, gotovo da bi se moglo reći da je uvijek naš savremenik.

U tretmanu toga moćnog Znaka izdvajamo dva osnovna pravca — romantičarsku idealizaciju i modernističku analitičnost. Ovaj drugi pristup bio je suštinski mnogo izazovniji — i taj izazov Njegoš je izdržao. To se može reći za malo kojeg pisca XIX vijeka — Njegoševo djelo u potpunosti je bilo otvoreno za duh moderne.

Najmudrije južnoslovenske glave XX vijeka, nosioci ideje i duha moderne, odreda su pisale i interpretirale duh Njegoševog djela. Kad ovo kažemo, pomenimo Krležu, Andrića, Isidoru, Konstantinovića, Crnjanskog, Đilasa, Zogovića...

Osobeno mjesto ima bavljenje Njegošem našeg gospodstvenog filozofa Slobodana Tomovića. Držim da su to najkvalitetniji komentari *Gorskog vijenca* i *Luče*, a njegovo bavljenje Njegoševom filozofijom bilo je mnogo više od interpretacije i mnogo više od puke odanosti...

Njegoš je takva ličnost i pojava, bez želje za njegovim obogatvorenjem, za koju se može reći da je u njegovom slučaju došlo do incidenta u sveukupnoj genetskoj crnogorskoj zemno-podnebesnoj drami čovjeka!

II

Njegoš ne prestaje biti znak, tema, inspiracija i motiv savremenog crnogorskog intelektualca, onog koji ne pristaje na zatvaranje knjige prošlosti! U novije vrijeme, crnogorski pravni mislilac Čedomir Bogićević dao je zanimljiv doprinos istraživanju Njegoševe filozofije pravde. Nepravedno i nezasluzeno bilo

bi zaboraviti doprinos našeg velikog slikara Dimitrija Popovića — koji je, pored izuzetnog ciklusa portreta pjesnika *Gorskog vijenca*, napisao značajan, moderan i slojevit roman *Luča Njegoševe noći*. Kao i u svemu što radi, i pisanju o Njegošu pristupio je studiozno i hrabro. Gospođa Sonja Tomović-Šundić učinila je prisutnom u savremenom sistemu mišljenja *Njegoševu filozofiju čovjeka* u nedavno objavljenoj knjizi. Profesor dr Tatjana Đurišić-Bečanović je s nekoliko tekstova obogatila savremenu nješkoologiju. Tatjana Bečanović i gospođa Rajka Bigović-Glušica godinama već organizuju Njegoševe dane u Nikšiću.

U pjesničkim i proznim prizivanjima Njegoša njegovo prisustvo je dvojako: postoji i kao inspirativni impuls — na nivou jezika, ili ideje, ali i kao književni lik, on, sam, fascinantiji od mnogih slavni književnih likova...

Preminuo je kao tridesetmogodišnjak, ali šta je sve stalo u tih trideset i osam godina?

Koliko lične veličine, ali i antičkog tragizma u jednoj ličnosti. To je ono što je općinjavalo mnoge pisce u tom rodoslovlju književnom koje vodi od njega. Jedan izuzetan ciklus najblistavijeg Zogovića. Poznog Zogovića. I bolje je da Njegoš pripada poznima nama...

III

Ovaj koji vam govori prizvao ga je u nekoliko pjesama i jednom ciklusu, naslovljenom vladika Danilo, davno objavljenom i mnogo recitovanom od najpoznatijih crnogorskih recitatora poezije. Ako sam sebi katkad dozvolio polemičan ton, i time sam svjedočio njegovu veličinu. Nedavno publikovan izuzetan roman Miraša Martinovića, na rubu snoviđenja, lirskog i samrtnog snoviđenja *Drugoga sunca luče*, o kojem će tek biti riječi, možda je najbolja fiksijsko-dokumentarna proza do sada napisana o Njegošu! Marijan Miljić ga je jednom pričom („Flora”) doživio kao polaznu tačku za jednu suptilnu fantastičnu naraciju, u duhu borhesovske igre. Među pjesnicima koji su se obratili Njegošu posebno mjesto ima jedna pjesma Esada Mekulija, kosovskog klasika, posvećena Njegošu koliko i Njegoševom, našem jeziku...

IV

NJEGOŠEVI POVIJESNI USUDI I KONTROVERZE

Njegoš nije tragični junak kosovske misli, kako napisa veliki Ivo Andrić, nego prorok i apostol crnogorske misli, postojanja i sudbine.

Njegoša ne treba braniti od onih koji ga čitaju kao istorijsku čitanku, još i sa kompleksom umišljene inferiornosti. To su oni umišljenici koji vide svoj

narod u nekim stihovima velikog pjesnika, koje doživljavaju kao osudu prelaza njihovih predaka iz jedne istorije u drugu. Srećom što Albanci, Bugari, Srbi i Grci, koje Teodosije Mrkojević u razgovoru sa izaslanikom ruske carice Dolgorukovim loše karakteriše, nijesu čitali *Šćepana Malog*. Ako jesu, onda su shvatili povijesni kontekst svojih naroda, a i Njegošev kontekst, više kao metaforički nego povijesni!

V

Njegoš je duboko kontroverzna istorijska i pjesnička ličnost. Sve je u njegovom životu, još od ranog djetinjstva, bilo između sna i jave, života i smrti i metafizičkog poimanja surove stvarnosti što ga je oblikovala i od njega stvorila zaista genijalnog pjesnika i mislioca, nuždenog državnika, mada reformatora, i ratnika s jednom, samo jednom, bitkom — Podgoričkom: tragično izgubljenom. Njegoš je tu svoju ratničku avanturu krvavo platio — trista poginulih Crnogoraca na prilazima Podgorici. Podgorica tog vremena bila je najjača turska utvrda između turskog Skadra i turskog Mostara.

VI

Zabilježeno je kod Rista Dragičevića i Milovana Đilasa da je Njegoš rođen u Njeguškoj kući bez prozora. Tada su sve kuće na Njegušima, kako bilježi takođe povijesno kontroverzni Milovan Đilas, bile bez prozora. Njegoš ne potiče iz bogatog ogranka Petrovića, Erakovića, ali nije ni iz onog najsiromašnijeg. Tada su samo dvije kuće na Njegušima imale po jedan prozor, na kući Radonjića i na kući Petrovića, i to Petrovića iz onog bogatijeg ogranka! Povijesna koincidencija Crne Gore sa Njegušima je sasvim očigledna — Crna Gora prije Njegoševog rođenja imala je samo jedan prozor, i to onaj prema Rusiji, koji je otvorio vladika Danilo, i prema Zapadu je pokušavao da odškrine onaj venecijanski prozor, mada je to dosta teško išlo!

VII

Njegoša, posigurno, ne bi bilo bez Crne Gore, dok Crne Gore bi ipak bilo i bez Njegoša. Nijesu u pravu neki današnji glasnogovornici, političari od renomea, koji tvrde da nije bilo Njegoša, ne bi bilo Crne Gore. To nije ništa drugo nego nastavljanje, samo iz jedne dramatične savremenosti, obogotvorenja Njegoša, a to ni Njegušu ni Crnoj Gori i njenoj kulturi ne treba.

Svako pokoljenje Crnogoraca uspostavlja svoj odnos prema Njegošu, kao što to rade Njemci prema Geteu i Šileru, Rusi prema Puškinu, Tolstoju i Dostojevskom, Francuzi prema Viktoru Igou, Bodleru, Floberu i Lamartinu, Španci prema Servantesu i Mačadu, Talijani prema Danteu, Englezi prema Šekspiru. To nijesu samo stubovi kulture već i stubovi postojanja svih tih naroda. Kod nas je Njegoš prvi genijalni pjesnik, za sada i jedini, i državnik koji je pokušao da uspostavi izvjesne oblike zakonitosti, što bi se reklo u „besudnoj zemlji”, naravno, oslanjajući se na Stegu Petra Prvog. Njegoš je i ratnik, uz Savu Petrovića jedini od sedam velikih Petrovića, koji nije imao nijednu veliku bitku, ali ni Savinog smisla za trgovinu i umnožavanje ličnog bogatstva. On nije povećao prostor svoje zemlje, ali jeste prodao dva manastira Austriji, što su mu sveštena lica zamjerala tiho negodujući u ćoškovima Cetinjskog manastira, znajući za njegovu dokazanu prijekost u nekoliko drastičnih slučajeva!

VIII

Njegoš je znao da po pola godine, i koji mjesec više, bude izvan Crne Gore, najčešće Venecija, Triješće, Beč i Petrograd, ne bi li učinio što za svoj narod i svoju državu. Dok je u Beču pečatao *Gorski vijenac*, na crkvenoslovenskom jeziku, svaki dan je dolazio u pečatarnicu i gledao kako ide pečatanje. Prvo bitno je dogovoreno da *Gorski vijenac* bude pečatan u trista primjeraka. Ubrzo je, na nagovor dvojice njegovih bečkih prijatelja slovenskog porijekla, dogovoreno da se pečatnja poveća na petsto egzemplara. Kada je pečatnja završena, Njegoš je tražio da mu odbroje 18 egzemplara, upriliče za put, daju njegovim pratiocima. Kada ga je vlasnik pečatarnice upitao: „Zašto, Vladiko, ne uzmete više egzemplara Vaše knjige?“, Njegoš je odgovorio, dosta tiho: „Što će knjiga u gladnu zemlju!”

IX

Prilika je da se ipak kaže da ni danas, i nikada, Njegoša ne treba braniti od onih neukih umišljenika koji u patološkom bezumlju vide svoj narod u nekim stihovima genijalnog pjesnika, a ne vide ona uzvišena pjesnička mjesta gdje Njegoš Stambol uzdiže do visine jednog Jerusalima, ako ne i iznad njega! Njegoš nije slučajno dramaturški postavio ko će da izgovori sve te negativne replike o tim narodima. Znao je on da je Mrkojević razborit, prijek, fanatičan i neumoljiv sveštenik, i da takvo što može samo on „izdeklamovati” caričinom izaslaniku knezu Dolgorukovu! Himnu o Stambolu neće izgovoriti kakav crnogorski jednomac, već Mustaj-kadija, smireni istočnjački mudrac!

X

Sudbina *Gorskog vijenca* među Crnogorcima toga vremena najbolje nas upućuje u vrijeme kada je nastao i zašto je samo jedan primjerak bio u Biljardi, u Njegoševoj knjižnici, koja nije bila mala, ali jeste jedina u ondašnjoj državi Crnoj Gori. Njegoš je, znajući one što ga okružuju, s kojima živi i čiji je Gospodar, ili kako je znao u duševnim mukama izvan Crne Gore da kaže: *Ja sam Gospodar Crne Gore i rob petrogradskih čudi*, znao kakav će biti doček i njega i *Gorskog vijenca*. Koren od brata Pera i bratanića Đordija zašto toliko „izbiva” izvan Crne Gore, a u Crnoj Gori glad i svakakve muke kao nikada. Znao je da ni najbližim rođacima ni Senatu ne može ćud i srca odobrovoljiti knjigom koju je donio da im je samo pokaže, ali da je čitaju samo izabrani oko njega. Poznao je Njegoš svoje jednoumce bolje od svih sveštenih lica i sveg glavarskog soja. Znao je Njegoš da oni neće u *Gorskom vijencu* tražiti poeziju, dramu Crne Gore i njenu besudnost i može se reći dukljansku ukletost. Za njih je to istorija i ništa drugo. U Crnoj Gori je istorija ukoričena u knjizi bila testament ili zakon nad zakonima. Znao je to Njegoš — zato je iz pečatarnice uzeo samo osamnaest egzemplara da ih pokloni onima koji će znati da ih čitaju, procjenjuju i objašnjavaju. Nadao se Njegoš da bar njih nekoliko, kojima uruči s potpisom *Gorski vijenac*, neće u njemu tražiti svoje pretke i istoriju, baš onakvu kakva se zbila! Prevario se. Prve primjedbe, pritužbe, mrgođenja i prigovori stigli su baš od njih!

XI

Izuzev Njegoševog sekretara Milakovića, koji nije bio Crnogorac, a Crnogorci nijesu bili ni ostali Njegoševi sekretari, niko od Senata, Gvardije i onih što su svakodnevno imali pristup u Biljardi nije Njegošu uputio kakvu pohvalu, čestitku ili aferim za *Gorski vijenac*. Samo je Todor Mušikić Piper, inače senator, koji će nešto kasnije, po Njegoševom uputu, biti s braćom likvidiran, rekao Gospodaru da je pročitao knjigu, ali da to još nije knjiga za nas. Njegoš se nije iznenadio, tiho je kazao: „Za koga je ta moja knjiga, senatore?” „Za one što ih u knjizi veličaš, Gospodare, što od njih praviš podvižnike za neku drugu istoriju. Više od pola Crne Gore, Gospodare, nema u tom tvom Vijencu, a dizali smo se protiv Turaka prije onih što od njih praviš Velingtona i Suvorova”. Njegoš je začutao, ubrzao korak i ostavio senatora da sam dovrši šetnju.

I brat Pero mu je, inače zavidljiv prema Njegošu, rekao: „Vladiko, ovu si knjižicu mogao malo drukčije napisati. I na Njegušima ima potihog zbora, boga mi i ljutnje, da u ovoj istoriji ima ljudi samo iz našeg ogranka, a svi ostali

su zaobiđeni. Idu teške godine, Vladiko, i ova nam knjižica nije baš sada potrebna. Dijeli nas, Vladiko, a nama treba istorija koja će nas sjediniti”. Njegoš je slušao i šetao. Kad je Pero završio, Njegoš je stao, okrenuo se bratu i srdžbeno mu podviknuo: „Pero, ovo nije istorija, ovo je poetičko zbitije o Crnoj Gori kako sam je ja vidio i doživio”. „O pola Crne Gore, brate Vladiko, o pola Crne Gore” — nastavlja Pero. „Pero”, obrecnu se Vladika, prestade da šeta, „shvatite i ti i Đorđe, i oni na Njegušima, i oni u Senatu i Gvardiji, ovo nije istorija, ovo je moje maštanije o zbitiju crnogorskom krajem prošlog vijeka.”

XII

Za vrijeme Njegoševa života *Gorski vijenac* su na Cetinju krišom čitali ličnosti bliske i odane Gospodararu. No, ni među njima nije bilo onih koji bi na sav glas, onako punoustacke, iskreno i glasno hvalili *Gorski vijenac*. Iguman Cetinjskog manastira, koji više nije bio rezidencija Gospodara i Vladike Crne Gore (Njegoš je izašao iz Manastira i uspio veoma brzo ograditi svoju rezidenciju biljardsku), otkad je pročitao kako je Njegoš u *Gorskom vijencu* popa Mića ismijao, obrukao sveštanstvo, više nije dolazio u Biljardu da pije kafu s Mitropolitom crnogorske crkve. Pomirio ih je Josif Pavićević, koji je Njegoša uveo u monaški čin. To ne znači da *Gorski vijenac* nije imao svoj usmeni život, doduše potih, ali često govoreni i citirani kao narodna mudrost.

XIII

Gorski vijenac je, što ni Njegoš nije očekivao, naišao na neki čudni otpor, na šutnju i poluglasno opričavanje u nekim krajevima Crne Gore. Bilo je to sve do kraja knjaževstva i kraljevstva crnogorskog! Kako danas objasniti da knjaz i kralj Nikola Prvi, za vrijeme svoje poluvjekovne, i dvije godine više, vladavine nije štampao *Gorski vijenac*, a često se pozivao na svoga „velikoga strika”! Boj kot najznačajnije crnogorske knjige, pa i južnoslovenske, u samoj Crnoj Gori, pa i u dijelu bratstva Petrovića, onom dijelu kojeg nema u *Gorskom vijencu*, trajao je gotovo cio jedan vijek! Bilo je porodica i na Njegušima i drugdje koje su na spominjanje *Gorskog vijenca* reagovala, doduše, više šapatom: „To je mogao iznaoditi samo onaj *Žudjel njeguški!*” Ne znajući pri tom da omalovažavaju najvećeg svog sina i južnoslovenskog pjesnika! Kakvog li tragičnog nesporazuma i surovosti jednog doba, kakvog li prokletstva genijalnog pjesnika i njegove knjige! *S Njegošem počinje progon i sumnjičenje pjesnika i poezije, bar što se Crne Gore tiče. Traje to, ne više u Njegoševom slučaju, sve do danas,*

do ovog časa kada je CANU jedina institucija gdje se o tragičnom usudu jednog velikog pjesnika može ovako govoriti.

XIV

Dok se u Crnoj Gori o *Gorskom vijencu* šutjelo ili s ogorčenjem govorilo, u okolnim zemljama, prije svega Srbiji, Hrvatskoj, Bugarskoj, Poljskoj, Rusiji i Italiji pisali su se hvalospjevi o *Gorskom vijencu* i njegovom pjesniku. Gospođa Vesna Kilibarda, u knjizi *Njegoš u Italiji*, otkriva ono što Crnogorci nijesu znali: „Doček sa vojnom paradom, a jedne od tih večeri, Njegoš je u tršćanskom pozorištu prisustvovao predstavi opere-baleta pod naslovom *Robert Robert đavo* njemačkog kompozitora Jakoba Majerbera, po libretu Ežena Skriba, u kojoj je igrala poznata balerina Flora Fabrin-Bretin. Gracioznoj zvijezdi ‘tršćanskog teatra’ koja svojom vilinskom igrom i očaravajućim pogledom može ‘pakao u raj pretvoriti’, posvetio je Njegoš nekoliko čuvenih stihova u pjesmi ‘Tri dana u Trijestu’”.

XV

Vrijeme *Gorskog vijenca*, o apsurdna, dolazi tek dvadesetih godina dvadesetog vijeka, kad više Crne Gore nije bilo! Tek tada se Crnogorci (zaboravljajući bratstveničke i plemenske povrijeđenosti što ih nema u *Gorskom vijencu*), obespravljani i razdržavljeni, hvataju objema rukama, srcem i dušom, za *Gorski vijenac* i tamo pronalaze Crnu Goru i motive da se bore za nju. Više im ne smeta sve ono što im je nekad smetalo.

Bio si i ostao, Gospodare i mučeniče, inspiracija za sve generacije crnogorskih pjesnika, a tek za desetaraše i stihoklepce. Tvoj kratki, ali plodni život cetinjskog pustinjaka, velikog putnika od Kotora do Venecije, Triješća, Vijene i Sankt Peterburga, činio je da se o Crnoj Gori čuje, zna i piše više nego ikada do Tebe, ponavljam, Gospodare moj i mučeniče. Na takvog Gospodara Crne Gore, vladiku i pjesnika nije ostajao ravnodušan nijedan od značajnijih južnoslovenskih pjesnika. Mnogi od takvih pjesnika tražili su u Tebi i tvome životu i djelu sudbinu Crne Gore. Najčešće je pisano o *Gorskom vijencu*, već je i preveden, čak i na ekavicu. Malo se zna, a zna se da je *Gorski vijenac* 1927. godine u Beogradu objavljen na ekavici. Bilo je podsmijeha i u Beogradu, bilo je podsjećanja što je, još u drugoj polovini devetnaestog vijeka, najveći i prvi srpski socijalista *Svetozar Marković*, kazao i napisao o Tebi, a napisao je: „Taj naš, zapravo crnogorski pjesnik i vladika”.

Gospodare moj i mučeniče, nikada nijesi prestao biti velika inspiracija svakoj generaciji pjesnika, koji su imali talenta i hrabrosti da uđu u Tvoje djelo, ne samo kao čitaoci već i kao stvaraoci, kao pjesnici. U ciklusu od dvadeset pjevanja, inspirisanim vladikom Danilom, 1968. godine, tada mladi pjesnik, danas već podosta u trećem dobu, to jest JA, napisao sam mnogo hvaljeni i citiranih, čak i dramatisovanih, misaono-povijesnih dvadeset pjesama u kojima sam varirao Tvoju sudbinu vladara, kroz sudbinu vladike Danila i mnogih ličnosti iz *Gorskog vijenca*. Ovom ću prilikom, Gospodare moj i mučeniče, citirati jedno od tih dvadeset pjevanja nazvano: To Mandušić zvijezdama plače.

XVI

Ruke su mi krvave, čudiš li se, Igumane,
I krst mi je krvav i mitra vladičanska.
Ti ne vidiš sebe, i slijep si i ranjen —
Ti si kao i mi — od užasa satkan!

Grijevovima je našim tijesno u nama,
To mi htjede reći sinoć pred molitvu.
Oče, eno Mandušića nose u ranama —
Kroz prsi njegove nož pozlaćen svitnu!

Da ga dočekamo kletvom il' suzama?
On mlad mjesec noćas na rane privija.
Ne broji brojanice, odbrojeno je i nama,
Uzmi šaku olova ili klupko zmije.

I takav kreni cetinjskim poljem i čuj,
To Mandušić pod zvijezdama plače —
Prođi mimo njega, Igumane, putuj —
Čelo mu je na četvoro, samo oči mračne.

Na njega liče i svjedoče o Vuku.
Neka ga prenesu poljem kroz paprat i travu:
Eto, jednom i on iz srca jauknu —
Da li snahu Milonjića ili svoju glavu!

1968.

XVII

ONO ŠTO MOŽDA NE TREBA REĆI OVOM PRILIKOM, ALI MOŽDA I TREBA!

Za razliku od svog strica Petra Prvog, Njegoš je do kraja života bio u inferiornoj poziciji pred ćudljivim ruskim dvorom. Vazda je neko od Crnogoraca, „s dugim perčinom”, kako kaže jedan pouzdani njegošolog, našao načina da dođe u Sankt Peterburg, pristupi caru i najbezočnije izogovara svoga Gospodara, Vladiku i Pjesnika. To su inače omiljene karakterne osobine i dan-danas nekim Crnogorcima i još nekim balkanskim mentalitetima. Bilo je i onih koji su ruskom dvoru potkazivali da „Vladika sastavlja, po svu noć, nekakve pjesnice i zabataljuje državu” (!).

U Pskovu je bio zatočen čitavih 90 lijepih, ali ponižavajućih dana. Čekao je da ga ruski car pripusti u Peterburg. Domaćin mu je bio gradonačelnik Pskova. Tih su ga lijepih devedeset dana zabavljale supruga gradonačelnika Pskova i njihove dvije odrasle kćeri. Učile su ga da, između njih, muzicira na klaviru. One su više gledale u njega nego u klavir!

Pouzdana je svjedočanstvo da je Njegoš imao piskav glas i ženski elegantne i nježne male ruke — neprimjerene njegovom stasu pognutih ramena!

XVIII

Rusiji i ruskom pravoslavlju Njegoš se predavao da bi pomogao Crnoj Gori, da bi uz rusku pomoć opstala u još gustim balkanskim tminama, da bi što više zlatnih rubalja, medalja, ordena, pa i Svetih Ana, emotivnih stanja i zaštitničkih gramata iskamčio „za sirotu Crnu Goru, svoju nesretnju zemlju”, kako je znao da kaže. Srbiji i srpstvu se priklanjao da bi se imao na koga osloniti u konačnom obračunu s Turskom na Balkanu. Njegoš je dosta naivno i dosta slovenofilski zamišljao kraj Osmanlijskog carstva na Balkanu i ujedinjenje balkanskih Slovena!

Njegoš je znao da Miloš Obrenović, u razgovoru s Turcima, Crnogorce naziva „oni ludovi” (!). Vladika je takođe znao da je kodža Miloš od sultana tražio dozvolu da on sa srpskom vojskom krene na Crnu Goru i razori je! Zna se da je Njegoš *Gorski vijenac* prvobitno bio posvetio Milošu Obrenoviću, kodži Milošu, nepismenom srpskom knezu, koji organizuje ubistvo svoga kuma Karađorđa kako bi spasio Srbiju! Kada je saznao kako Miloš trguje s Turcima, da je i Karađorđeva glava bila dio te trgovine, Njegošu je i mrtav Karađorđe bio bliži i sličniji njegovom idealu balkanskog vođe, mada prijeki ubica brata, pa i bez srpskog porijekla! U Beču, na Novo ljeto 1847. godine, Njegoš piše Posve-

tu PRAHU OCA SRBIJE i Karađorđa „unosi” u Panteon najvećih evropskih vojskovođa: Napoleon, Karlo, Bliher, knez Velington i Surov, Karađorđe bič tirjana, i Švancerberg i Kutuzov!

XIX

Crnogorci su bili prinuđeni da prave istoriju prema sebi i svojoj istorijskoj sudbini. Istorija je bila prinuđena da od njih pravi tip heroikusa, koji sutra može biti i kukavica, vazal, pristav, bratoubica, a sve to iz jedne nuždom stvorene destruktivne, pljačkaške mentalnosti, što je Njegoš zaogrnuo plaštom termopilskog žrtvovanja i spartanstva bez velikih spartanskih primjera. Samo Petar Prvi, Njegoš, knjaz Danilo, donekle i Nikola Mirkov, a i veliki vojvoda grahovski Mirko, znaju kako im je bilo s Crnogorcima, kao što i Crnogorci znaju kako im je bilo s Petrovićima!

Njegoš je sve to znao i osjetio! I iskusio: Bjelopavlići su ga žabama gađali! Danas se potomci nekoliko takvih kunu u Njegoševo srpstvo! I Njegoša!

Crmničani su na Viru kamenjem u Vladiku i Gospodara. Iz kućičkih katunskih kuća bilo je i onih, znaju to neki njegošolozi, što su veliku sličnost sestrića i ujaka (Stevana Petrovića i Njegoša) dovodili u frejdovski kontekst najbližih srodnika... Njegoš bi rekao: „Oće to Crnogorci oće!” Takvi Crnogorci bi rekli: Što će nam Gospodar što po cijelu noć čini nekakve pjesnice! Najmučeničkiji narod u tadašnjoj Evropi nije ni pokušao da shvati svoga velikog mučenika. Najvećeg otkad se za Duklju, Zetu i Crnu Goru zna!

XX

Domaće vaspitanje: Koga u pjesmi nije, toga za cetinjskom dvorskom trpezom stolica ne čeka! Za obično si odličje mogao kupiti i najodličnijeg Crnogorca toga doba!

U svakoj crnogorskoj kući tekla je priča o dodijeljenim i nedodijeljenim odlikovanjima, a tek o nepravedno dodijeljenim i nepravedno zaboravljenim. Više se zlatnih Običića medalja od tobožnjeg ukaza do tobože odlikovanih prsiju izgubilo nego što je na junačke prsi došlo i viđeno!

Seksualna ili etička impotencija: Koliko je viđenih Crnogoraca ostalo neoženjeno, smatrajući da su ga dostojne samo vojvodske ili serdarske kćeri!

Bilo je kuknjave, pravog muškog leleka što i neka od odiva iz kuće Petrovića ne završi svoje đevovanje u njegovoj kući. I u mome je rodu jedan takav bio!

Mladi i sredovječni Crnogorci su sve svoje ženidbeno-udadbene jade i pred Njegošem ispovijedali. Pred onim što se nije smio ženiti! Za Evropu — nesmo-

trenost prvog reda. Za Crnogorce — normalan razgovor čovjeka koji se smije ženiti i Gospodara koji ne smije! Crnogorske su kontroverze i kod Gospodara i kod podanika na isti način paranoične!

Melanholične!

Suicidne!

Frustrirane!

XXI

Njegoša su i za života krivotvorili: Sve su njegovo udešavali po njihovom, kako im odgovara. Njegoševo *Ogledalo gorsko* prema svjedočenju Vuka Karadžića, u Beogradu je preimenovano u *Ogledalo srpsko*!

Njegoš je, kako dr Rotković primjećuje, od svojih guslara i pjevača (Radovana Pipera i drugih) zabilježio crnogorske junačke pjesme, a srpske je uzeo iz knjige svoga kontroverznog učitelja Sima Milutinovića Sarajlije, što može da znači da srpskih epskih pjesama u Crnoj Gori nije bilo!

XXII

Gorski vijenac je *Gorski vijenac* iako s nekoliko mana. U njemu su samo katunski kućići, Turci i Srbi! Ima i Crnogoraca, manje od Turaka, a mnogo više od Srba! A to je najsvetija crnogorska knjiga. *Gorski vijenac* je „pun Crnogoraca iz samo jednog dijela Crne Gore. I to onog manjeg. Jeste *Gorski vijenac* najsvetija crnogorska knjiga. Svetija i od Biblije! Biblija nikada nije bila crnogorska knjiga!”

XXIII

A onda se tako vaspitan i odgojen prisjetiš nekoliko razura Crne Gore — malih i velikih posrnuća. Prisjetiš se velikog crnogorskog nestanka: Crnoj Gori prvi leđa okrenuše, prvi je baciše pod noge „belog orla” i „četiri ocila” potomci onih iz *Gorskog vijenca*, a *Gorski vijenac* je *Gorski vijenac* — sveta crnogorska knjiga s nekoliko manjih i jednom velikom manom! Male su mane više mentalitetske, a manje versifikacione i poetološke. Velika mana je samo Njegoševa!

Nije znao kako u svom desetercu, onom njegovskom, a ne narodnom, versifikaciono savladati nekolike najbitnije riječi u *Gorskom vijencu* — četvorosložne pridjeve: crnogorski, crnogorskoj, crnogorskim i takođe četvorosložne imenice — Crnogorac i Crnogorka! Tačno je: Bez poretka najdublja nau-

ka! Ali postoje neke praktične nauke gdje se izvjesna pravila moraju uvažavati, ako se ne radi o geniju samouku, a Njegoš je zapravo takva prirodna pojava!

XXIV

Šta je mogao veliki samorođeni pjesnik, samouk i cetinjski samotnjak nego da te riječi zamijeni dvosložnim pridjevima i jednom trosložnom imenicom, odnosno dvjema!

Dvosložni pridjevi su: srpski, srpskoj i srpskim! Dvosložne i trosložne imenice su: Srbin i Srpkinja!

Nije ovo maliciozno crvotočenje genijalnog Njegoša i njegovog djela, ni zlorado čeprkanje po malim i velikim pjesnikovim manama!

Ovo je zakašnjela odbrana velikog pjesnika — od samog sebe i svih onih zlonamjernih čitača, a njih ima dosta — već punih 150 dramatičnih crnogorskih godina. I surovih, naravno. Trebalo je to, i to davno, drugi da urade. Kao i toliko drugih poslova oko Njegoša — ili *velikog crnogorskog incidenta* — *zvanog Njegoš!* Tim drugim, i mnogo prvim i drugim, mnogo je više odgovaralo pjesnikovo versifikaciono nesnalaženje, možda i poistovjećenje u govoru i mišljenju. Dobrodošli su mnogima svi oni četvorosložni pridjevi i dvosložne i trosložne imenice kao bogomdane zamjene za sve ono što je veliki pjesnik mislio i što je htio da kaže, ali nije mogao. Zašto ne reći pravu riječ — nije znao kako uritmovati i versifikaciono ujednačiti trosložne i četvorosložne atribucije s punim crnogorskim značenjem. Poslužio se srpskom leksičkom spoljašnošću da bi iskazao crnogorsku suštinu!

XXV

Strašna je Njegoševa sudbina!

Na njega se pozivaju i branitelji Crne Gore i njeni uporni razoritelji, i Crnogorci i Anticnogorci, prijatelji i neprijatelji. Traje to koliko i *Gorski vijenac*. Samo će nova čitanja Njegoševog sveukupnog djela doći do njegovog ničim nezamjenjivog crnogorstva! Do njegovog velikog i čistog crnogorskog bića i srca — toliko izranjavanog i toliko iz njegovih živih i mrtvih grudi čupanog i bacanog pred noge mrzitelja i rušitelja Crne Gore i paranoičnih hulitelja na sve crnogorsko, prije svega na Njegoša!

Genijalni pjesnik je učinio ono što bi svaki poeta devetnaestog crnogorsko-srpsko-hrvatsko-slovensko-makedonskog oslobodilačkog vijeka učinio! Ne upuštajući se u mnoga precizna značenja nekih atribucija, a nalazeći im

zamjenu u pridjevsko-imeničkim atribucijama jednog drugog naroda — istovjernog, a po oslobodilačkim težnjama i istovjetnog.

Njegoš je paranoično zloupotrijebljen, najčešće protiv sopstvenog naroda. Naravno, i protiv sebe. Najbitnije atribucije svoga naroda, čijom je upotrebom i značenjem podsticao nacionalnu svijest, pjesnik je u *Gorskom vijencu* upotrebljavao gdje kod je mogao, gdje je to versifikaciono bilo moguće, to jest gdje mu je pjesnički zanat dozvoljavao!

Zločin je ravan biblijskim zločinima: Njegoševim književnim djelom ukazivati na Njegoševu genijalnost, a tim istim djelom dokazivati nepostojanje naroda iz kojeg je pjesnik ponikao! To čine samo naciopanarajom ozbiljno načeti ideolozi velikosrpstva kao svebalkanskog etnikuma. Takvih ima i među Crnogorcima. To su oni što sebe nijesu osjetili i pronašli u crnogorstvu, izuzev kao u regionalnom ili zavičajnom „dragom kamenu srpstva”. Njihovo crnogorstvo nije Njegoševo, ono je mnogo više iz psihomemorijskog povijesnog udesa nekih ličnosti iz *Gorskog vijenca*!

XXVI

Crnogorstvo je samim Njegošem toliko dokazana državna i nacionalna posebnost, nastala iz dukljanskog i zetskog, a ne srpskog stabla i korijena. Posrbitelji Njegoša, Njegoševog djela i crnogorstva, ne pamte i ne citiraju toliko odapetih Njegoševih strijela na srpske velikaše, kroz čitavo njegovo djelo. U pismima Milošu Obrenoviću i drugim Srbima on to jasno kaže i pjesnički oblikuje u metaforičko prokletstvo. Neka Njegoševi posrbitelji makar oslušnu kako ubjedljivo odjekuju Njegoševi stihovi: srpskim velikašima čiji „cari zakon pogaziše, jedan drugog krvnički goneći” i „jedan drugom vaditi (vadeći) oči žive!” Ili „Bog se dragi na Srbe razljuti, na njihova smrtna sagrješenja”.

XXVII

Ko je i šta je danas Njegoš?

Sin ili otac crnogorske epike?

Žrtva ili onaj što mu se žrtve prinose?

Tvorac kosovskog mita ili njegov rob?

Demon ili epski melanholik koji je nazreo Evropu iz Italije,

Triješća, Vijene, Kotor, Sankt Peterburga, Pskove...?

Depresivni cetinjski ukrotitelj jednoumnih Crnogoraca ili

„vladar među Varvarima, i Varvarin među vladarima!”

Ili: smireno teatralni cetinjski grudobolnik, osamljeni cetinjski neurotik s bičem u ruci, nožem, jataganom, kuburom, ledenicom i samokresom za turskim svilenim „pasom” oko njegovog vitkog struka? Mitropolit u čijem pjesništvu postoji jedno od najantiklerikalnijih mjesta u svjetskoj književnosti: „Luna i krst, dva strašna simbola — njihovo je na grobnice carstvo, sljedovat im rijekom krvavom, u lađici grdna stradanija, to je biti jedno ili drugo”.

XXVIII

I danas i vazda, ili tek danas, iz zaista genijalne Njegoševe riznice svako od njegošologa i onih što Njegoša prizivaju u pomoć da bi ovjerali svoje nepoznavanje ili emotivnu pristrasnost, dokazujući ono za šta se oni zalažu, a nemaju istorijskih činjenica. Takvi uzimaju Njegoševe stihove, mahom iz *Gorskog vijenca*, da dokažu nedokazivo, ali da puku ponude Njegoša a to je kao da su mu dali Bibliju. Apsurdna je danas ta antinjegoševska njegošologija: ona je i juče, i danas, plašim se da će biti i sutra, samo paravan za veliko povijesno neznanje, za improvizacije i opasno tolkovanje, što se tiče nestanka i opstanka Crne Gore i Crnogoraca! Takvi ne poštuju istorijski slijed — DUKLJA — ZETA — CRNA GORA!

XXIX

Gorski vijenac je njihova knjiga krivotvorenja, prije svega samog *Gorskog vijenca*, a potom i sveukupne crnogorske povijesti. Znajući to morao sam, uz tekst *Odbrana Njegoša od Njegoša*, prije deset godina, napisati pjesmu *Gorski vijenac*, pokušavajući da tu veliku knjigu naše poezije, na neki način, diskretno demistifikujem.

Jedina knjigo naroda mog,
 što sva druga libra zastupi.
 Bukvaru jezika neumrlog —
 Kalupe što sveg me ukalupi!

Iz majčinog si mlijeka
 U moju krv, mozak i dušu.
 Stvori me čovjekom što nijeka
 Sve što u sebi nema kušnju!

Sve mi nesporno ospori,
Ukoriči mi svijet cio:
I danas zborim tvojim zborom,
Ma gdje se našao, ma gdje bio.

Kako pobjeći iz tvoje etike,
Iz tvojih slova, slika, rima,
Iz tvoje misli i poetike —
Da li i drukčije knjige ima?!

Nigdje više ne dospjeh s tobom,
Ništa sam bez Tebe u meni:
Strašno je biti tvojim robom,
Kamena knjigo što me okameni!

Podgorica, 5. V 2002. g.

XXX

Godina je 1946. probudi me prodorni vrisak mlade žene: Gori kuća Mudra Vitine! Gori kuća Mudra Vitine! Muk. Shvatio sam što se dešava, ratno sam dijete, a takva djeca zlo brzo shvataju i pripremaju se za odbranu. Shvatio sam što se dešava:

Kosara Banjestrić, kćerka Joksima Banjestrića, sa prostranih stuba kuće Banjestrića čini glas selu da gori kuća njihovog susjeda Mudra Vitine. Među prvima sam se našao pred zapaljenom kućom Vitina. Gorjela je po šljemenu. Plamen je već izbijao na obje listre.

— Pomagajte ljudi! — kliktao je stogodi Maraš Vitin, Mudrov otac tek izbjegao iz zapaljene kuće.

XXXI

Mudro Vitina stoji ispred svoje kuće koja gori. Izbezumljen je i zgranut! Nikako da shvati kako i zašto mu kuća gori. Mudro odjednom streknu, strese se, otrča uz stube zapaljene kuće. Uđe u gusti dim što je već crno i debelo kuljao kroz vrata i prozore. Mudro potrefi vrata i kroz gusti dima uđe u kuću:

— Poludio je Mudro! — zavapi Maraš.

— Uskoči u živi oganj da spasi nešto mnogo važno — progovori Ikaš Borović.

— Nešto veliko, Ikašu, nešto veliko! — progovori i Ikašev brat Mitaš.

— Će držite pare, Marašu? — ću se promukli glas Milaće Ozrović.

— Niće više, Milaće! — odgovori Maraš.

XXXII

Dramatičan uzdah prisutnih. Uzdah i ćuđenje. Mudro Vitina iskoči osmuđen iz gustog crnog dima. Opaljene kose i obrva. Brke nikada nije imao. Stade nasred velikih stuba, zavuće desnu ruku na lijevu stranu ispod takođe osmuđenog veleduna.

Svi pomisliše da je spasio novac.

I mi ćeca!

Niko na nešto drugo ne pomisli. Ćak ni na tapije. Ni na rodoslov Vitina, a to su stari Dukljani.

XXXIII

Mudro se osmjehnu.

Bjelji mu zubi nego inaće.

Progovori:

— Narode, spasio sam *Gorski vijenac*! Izvuće knjižicu ispod veleduna i pokaza je narodu.

— Moga li ugrabiti i *Balkansku caricu*, Mudro?

— Batali, Marašu, te knjige ima i u zadružnoj prodavnici — dobaci neko.

— I Gorskog vijenca u svakoj knjižari u gradu. Jeftiniji je od svake knjige! — kaza Marijan Malinić maturant.

— Lažeš, Marijane, nema ovakve knjige ni u jednoj knjižari. Ovaj mi *Gorski vijenac*, pred sami rat, donese pokojni brat Mijat. Mudro silazi oveseljen niz stube, dosta žurno.

— Na ovome Mijatovome je i Vladićina slika! — jeknu i Mudrova majka Koruna.

— *Gorski vijenac* nije knjiga, momće. To je sve naše skupljeno ujedno — kaza Joksims Banjestrić, nekadašnji perjanik kralja Nikole. Mudro Vitina se na zapaljenu kuću više i ne okrenu. Joksims Banjestrić, otac Kosarin, pozva sve prisutne u svoju kuću na ćast.

— Valja se to kad kuća gori — kaže Joksims.

— I kad spasismo *Gorski vijenac*! — dodade Mitaš Borović.

XXXIV

Mnoge epizode iz Njegoševog života krivotvorene su i domišljene. A tek kako je krivotvorena Njegoševa smrt i sahrana. Otac Njegošev Tomo Markov, inače stogodišnjak, došao je s Njeguša na Cetinje dan prije nego je Njegoš izdahnuo. Devedestogodišnja majka Ivana (sestra Laza Prorokovića s Njeguša) nije zatekla živog sina. Došla je dan kasnije. Morala je da ovrše ječem i raž na guvnu iznad kuće.

Niko od ozbiljnih njegošologa, a tek svjedoka njegove smrti, nije ostavio ni naznaku, a kamoli podatak da su Tomo i Ivana kazali onakve besjede nad mrtvim sinom! Dosta je svjedočenja da Njegoševi stogodi roditelji, skrhani bolom, nijesu ništa progovorili: cjelivali su mrtvog sina na odru, prekrstili se, sjeli i zanijemili kao i ostali Crnogorci.

Prisutni Medaković to izričito potvrđuje! Sva ona paranoična ispatetizirana retorika o majčinom „zadajanju srpskim mlijekom” i očevom tugom za „velikim Crnogorcem i Srbinom” najobičniji su falsifikati, domišljeni mnogo kasnije!

XXXV

Glodari crnogorske povijesti i šizofreni negatori crnogorskog narodnog bića odavno pokušavaju da i mrtvog Njegoša posrbe, da njegovo srpstvo roditeljskim bolom pritvrde i ovjere. Ovakve laži i falsifikate prvi je lansirao poznati falsifikator Tomo Orahovac u listu *Sarajevska vila* 1911. godine. Ta falsifikatorska gospoda zaboravlja da su Njegoševi roditelji bili prestari za držanje onakvih besjeda, a i onemoćali od bola za prerano preminulim sinom i Gospodarem Crne Gore!

XXXVI

Njegoš je imao dvije sestre — Mariju, udatu u Cuce za serdara Perovića, čiji je sin Stevan Perović Cuca. Druga sestra se zvala Stana, odnosno Čana, udata za Marka, sina Filipa Đuraškovića. Kada je Čana došla s nekoliko biranih žena da se pokloni sjeni brata i Gospodara Crne Gore, njoj je rečeno da Njegoša u tuženju ne smije „svojatati kao brata”, on pripada svim Crnogorcima. Stana odnosno Čana i grupa biranih žena nijemo su prišle Njegoševom odru, prekrstile se i poljubile ga u glavu i u noge. Čana se izdvojila, stala naspram Njegoševе glave na odru i zatužila Njegoša kao Gospodara Crne Gore, a ne kao brata:

Što si senat okupio
   sjajno sunce!
 I birane Crnogorce
   sokolove.
 Da im predaš amaneta amanete!
 No te molim, noge ljubim
   Gospodare,
 Kada budeš svecu stricu uz koljeno
   oba sveci,
 Često okom pogledujte
   svetitelji
 Na sirotu Crnu Goru,
   Sveta Goro!
 Šiljete nam bratsku slogu
   i slobodu!

Jevrem BRKOVIĆ

NJEGOŠ AS A LITERARY THEME AND INSPIRATION

Summary

This is a belated defense of the great poet — from himself and all those malicious readers, of whom there has been plenty — over the last 150 years of Montenegrin history which has been dramatic. And, needless to say, cruel. Others should have done this long ago. Just as many other issues regarding Njegoš should have been already finished — or regarding this huge Montenegrin incident — called Njegoš! However, instead of doing so, the latter, just as the former found it much more convenient to draw on the poet's confusion in versification, perhaps, even on his identification in speech and thinking with his characters. All those four-syllable adjectives and two and three-syllable nouns served well to many as god-given replacements for everything the great poet intended and wanted to say, but could not. Why not utter the right word — he did not know how to rhyme and harmonize rhythmically the three and four-syllable adjectives with the Montenegrin meaning in its entirety. He made use of the Serbian lexical externality to articulate Montenegrin essence.